

MODERN/POST-MODERN EN HET WERK VAN ZYGMUNT BAUMAN

Wat is moderniteit? Die vraag is opgekomen bij het ontstaan van de moderne samenleving. Hij komt voort uit een verlangen naar zelfkennis, die niet belangeloos is, maar in dienst moet staan van zelfverbetering. Verbeter jezelf en de wereld en begin met kennis. Volgens sommige auteurs is deze hang naar kennis ter perfectionering van de wereld kenmerkend voor de moderniteit.

Tot voor kort werd de vraag naar de moderniteit gesteld vanuit het contrast met de traditionele, pre-moderne samenleving. Men deed dit in navolging van de grote sociologen van rond de eeuwwisseling: Durkheim, Tönnies, Weber, Simmel. De scherpte van de visie op de moderniteit van deze klassieken kwam voort uit het feit dat zij nog met één been in de traditionele samenleving stonden.

De klassieke visie heeft nog altijd een hoge mate van geldigheid. Ze wordt niet voor niets klassiek genoemd. Toch ontstaat er langzamerhand een nieuwe visie op moderniteit. Dit komt doordat er een nieuw contrast aan het ontstaan is. Hierdoor kunnen we moderniteit met iets anders vergelijken. Dit andere wordt wel *post-moderniteit* genoemd.

De moderniteit analyseren vanuit deze post-moderne conditie, daarmee is de Pools/Engelse socioloog Zygmunt Bauman de laatste tien jaar beroemd geworden. Overigens is volgens hem onze samenleving nog grotendeels modern. Alleen lopen we er steeds meer in rond als vreemdelingen. Ons geloof in de moderniteit is gaan slinken. Het moderne wereldbeeld is aan het versplinteren. Het levensgevoel en de levensstijl van mensen verschuift van projectmatig naar episodisch. Je kunt je leven leven volgens een plan met vaste etappes en een duidelijk einddoel, waarbij men op zijn manier en op zijn niveau zijn bijdrage levert aan de vooruitgang. Die manier van leven is modern. Het is een leven als een project.

Maar steeds meer mensen zien we ongeëngageerd rondstappen in de wereld. Ze zijn er, ze kijken rond, maar ze horen er niet helemaal bij. Als ze ergens genoeg van hebben, maken ze zich los en beginnen aan iets anders. Hun leven heeft geen doel buiten het hier en nu en de ordening beperkt zich tot korte episodes. Hun leven wordt niet langer vastgelegd in een fotoalbum, maar op video. Het nieuwe bewegende beeld wordt over het oude opgenomen en verdringt het. De hedendaagse psychotherapie sluit daarop aan. De moderne psychotherapie wil je helpen het verleden te verwerken, de post-moderne wil je helpen het verleden te vergeten en maximaal te profiteren van de episode waarin je je nu bevindt.

De post-moderne manier van leven is niet zo gemakkelijk als het lijkt. Omdat men zich nergens mee engageert, heeft men ook geen vaste oriëntatiepunten. Daardoor is men een vreemdeling.

Essentieel voor het vreemdelingschap is ambivalentie. De vreemdeling is per definitie onzeker. Hij heeft zijn oordeel niet klaar. Of dingen goed of kwaad, mooi of lelijk, zwart of wit, waar of onwaar zijn: hij weet het niet. Deze onzekerheid is moeilijk te verdragen want mensen leven nu eenmaal bij de gratie van oriëntatie-schema's. Daarzonder voelt men zich onveilig. Men heeft behoefte aan duidelijke onderscheidingen. De vreemdeling weet niet op voorhand wie zijn vrienden en zijn vijanden zijn, en de anderen weten niet wat hij is (hij weet het zelf niet). Hij is niet in te delen, hij hoort nergens bij, hij heeft geen stabiele identiteit.

Om aan deze ambivalentie te ontsnappen (al is het maar tijdelijk), beschikken post-moderne mensen over een aantal strategieën. Ze slagen erin overal hun zekerheden vandaan te halen. Zij ontlenen hun identiteit bijvoorbeeld aan de producten, die zij consumeren. De economische functies van de consumptie-maatschappij hebben hun pendant in de culturele.

Door middel van consumptie-artikelen tonen mensen aan anderen en aan zichzelf wie ze zijn. Je kent de mensen aan de mode, die ze aan hun lichaam dragen, aan de automobielen, waarmee ze zich verplaatsen, of aan de avontuurlijkheid van hun vakanties. De consumptie-maatschappij maakt het mogelijk dat mensen zelf hun identiteit samenstellen en is dan ook een essentieel bestanddeel van de postmoderniteit.

Maar met consumptie alleen redden mensen het niet. Identiteit is iets vluchtigs geworden en moet voortdurend opnieuw worden waargemaakt en herbevestigd. De partner speelt hierbij een hoofdrol. Zij moet helpen bij het samenstellen van mijn identiteit. Zij is hiervoor mijn klankbord. Dat zet de relatie met mijn partner geweldig onder druk. Het beantwoorden van de vraag "wie ben ik" is heel moeilijk en inspannend. Het vraagt een geweldige inzet. Daarbij moet men bedenken dat de partner zelf ook worstelt met de vraag wie zij is. Daardoor kan ik haar eigenlijk niet vragen zich met mijn identiteit bezig te houden. Misschien wil ik het haar ook niet vragen, want het schept een verplichting: de verplichting om voor haar op mijn beurt het klankbord te zijn. Dat is te veel. Zoeken naar je eigen identiteit is al erg genoeg, de ander ook nog eens helpen bij zijn of haar queeste naar het eigen ik, kan daar niet meer bij. Aan die druk bezwijken vele relaties. Het is probleem dat velen doet uitwijken naar psycho-therapeuten. Zij helpen je te zoeken naar je eigen identiteit, maar ze verlangen niet, dat jij hen ook helpt. Het is genoeg als je betaald. Psychotherapie als geestelijke prostitutie.

Een andere manier om aan een identiteit te komen en aan duidelijke schema's van goed en kwaad, is wat wel neo-tribalisme wordt genoemd. Men voegt zich bij een club die een levensstijl biedt en een oriëntatie op de wereld en vormen van solidariteit en met dat alles ook een identiteit. Deze neo-stamverbanden kunnen we overal om ons heen zien: van hells-angels tot moderne sekte-vorming. De verklaring waarom mensen zich zo totaal, zo onvoorwaardelijk, zo fanatiek aan dit soort verenigingen kunnen overgeven, is zo verklaard. De functie van deze *neo-tribes* is het geven van vastigheid en zekerheid. Voor zolang als het duurt, dat wel. Want welke vastigheid men ook vindt, het is nooit een duurzame, absolute vastigheid. Die zijn we, in de post-moderne cultuur kwijt geraakt. Daardoor blijven we vreemdelingen. Overigens is niet de ambivalentie op zich knemerkend voor de postmoderniteit, maar de afwezigheid van strategieën om de ambivalentie duurzaam te bestrijden.

Dit is in grove trekken de analyse die Bauman geeft van de post-moderne conditie. Het is deze nieuwe situatie die het mogelijk maakt de moderniteit op een nieuwe manier te analyseren. Bauman interpreteert de moderniteit als een poging om aan het kwellende van de ambivalentie, van de onzekerheid, voor eens en altijd een einde te maken. Moderniteit is dan zo iets als het streven naar een absoluut onbetwifelbare ordening, gebaseerd op de menselijke rationaliteit en wetenschappelijke natuurbeheersing. Geloof in God speelt hierbij hoogstens een secundaire rol.

Aan het einde van de renaissance, zo meent Bauman, ontstond behoefte aan ingrijpen in de menselijke natuur. Door de groeiende bevolkingsoverschotten raakten steeds meer op drift. Ze onttrokken zich aan de sociale controle van hun gemeenschap en begonnen te zwerven, als vagabonds. Dit vagabondisme werd als bedreigend ervaren. Waar het niet gecontroleerd kon worden op gemeenschapsniveau, moest beheerst worden op grootschalige wijze vanuit machtscentra, waar Verlichte despoten zich door de intellectuelen lieten inspireren. Zoals de natuur buiten de mens beheerst kon worden, zo kon de natuur in de mens dat ook.

Meer en meer werden de mensen gecontroleerd door een ambtenaren-apparaat, in dienst van de centrale overheid, dat steeds verder vervolmaakt werd. Bauman volgt Foucault, waar hij

tracht te laten zien, dat bijvoorbeeld de moderne psychiatrie, het gevangeniswezen, de gezondheidszorg, de hele verzorgingsstaat in deze zin begrepen moeten worden.

Deze gedachtengang is langzamerhand gemeengoed, maar dan vooral als kritiek op de staat. Het gaat Bauman daarentegen vooral om een kritiek op de moderniteit.

Wat men vaak als alternatief naar voren brengt, de eigen verantwoordelijkheid van het individu, is ook modern. Bauman beschrijft de zelfcontrole, die hiervoor nodig is, als een variant van algehele neiging tot natuurbeheersing. De ratio werd hier tegenover de passies gesteld en mensen moeten er, volgens de filosofen, die de aartsvaders zijn van de moderniteit, toe gebracht worden zelf, door middel van hun ratio hun passies te beheersen. Daardoor zou hij werkelijk vrij worden. Dit kan, door mensen ertoe te bewegen de enige passie na te leven, die ook rationeel en berekenbaar is: het eigenbelang. Wanneer iedereen nu maar zijn eigenbelang najaagt, ontstaat er vanzelf een rationele ordening in de maatschappij. Vrije, beheerste mensen in een beheerste, niet bedreigende natuur, dat was het toekomstperspectief waarmee de filosofen machtspolitiek konden legitimeren.

Beheersing, verstatelijkt of geindividualiseerd, blijft het begrip waar alles om draait. Vrijwel het hele moderne Westerse denken staat in dienst van dit streven. De ethiek van Kant bijvoorbeeld, niet minder dan die van Spinoza of Bentham. Beide vormen controle zijn gekoppeld aan een belofte van iets moois, namelijk dat er zo langzaam maar zeker een ideale maatschappij ontstaat. Dat is geen gering perspectief. Hieraan dient gewerkt te worden.

Waar het gaat om het werken aan dit perspectief, vooral in zijn verstatelijkte vorm, wijst Bauman op het bestaan van de metafoor van de tuin. "Maar laten we onze tuin bewerken" luidt de laatste zin van Voltaires *Candide*. De remedie tegen het pessimisme, tegen de door passies veroorzaakte wanorde, is hier de stelselmatige arbeid aan de tuin. Van een wildernis een rationeel geordend geheel maken. De maatschappij als tuin. Zoals de tuinman onkruid verdelgt, planten verplaatst en planten bemest, zo kan dat ook door de moderne centrale overheid, die zich daarvoor bedient van rationele, wetenschappelijke middelen. Dat kan leiden tot allerlei beleidsmaatregelen. Voorwaarde scheppend beleid, welzijnsbeleid, woningpolitiek, en dat alles in dienst van een steeds volmaktere wereld. Het kan ook leiden tot de holocaust en tot de Goelag-archipel. Het streven van Hitler en Stalin begrijpt Bauman als een uiterste consequentie van het streven van de moderniteit: het beheersen en vervolmaken van de maatschappij vanuit een centrale overheid, als het streven naar ultieme zekerheid.

Bauman ziet moderniteit als beheersing en als vorm van onderdrukking. Maar daarin ligt niet zijn in de eerste plaats zijn kracht. Die ligt meer in de manier waarop hij de beheersing terugvoert op het bestrijden van ambivalentie. Zo maakt hij begrijpelijk op welke wijze de Verlichting een alternatief is voor de godsdienst. Zijn originaliteit ligt ook in zijn radicaliteit, in het lef dat hij heeft om zijn analyse van de moderniteit door te trekken naar holocaust en goelag. Wat bij voorkeur gezien wordt als het tegendeel of de ontkenning van de moderniteit, als de terugkeer naar de barbarij, beschrijft hij ijskoud als een consequentie van het moderne denken. Laten we onze tuin bewerken en niet schromen onkruid te verdelgen waar dat nodig is.

Het project van de moderniteit, zegt Bauman, heeft zijn definitieve einde bereikt met de ineenstorting van het Sovjet-imperium. Dat is het definitieve demasqué van de gedachte van de maakbare samenleving. Het einde van de moderniteit. Dat betekent post-moderniteit. De

post-moderne conditie brengt, net als de moderne, grote gevaren met zich mee. Maar ze levert ook kansen op: het verdwijnen van iedere absolute zekerheid zou kunnen maken, dat post-moderne mensen de catastrofes, die de moderniteit met zich heeft meegebracht zullen weten te vermijden. Wellicht zullen de grote, absolute projecten leren wantrouwen en mijden. De winst van de post-moderniteit kan dus zijn, dat we ons niet langer engageren met moderne projecten die kunnen uitlopen op gemechaniseerde volkerenmoord.

Hoe moet Baumans analyse gewaardeerd worden? Zijn analyse van de moderniteit vind ik, hoewel niet helemaal fair, toch zeer vruchtbaar. Zijn interpretatie van de post-moderniteit lijkt mij overtrokken. Aan de ene kant identificeert hij op cruciale momenten toch moderniteit en *verstatelijke* moderniteit. Hiermee doet hij zijn analyse van de andere kant van de moderniteit, namelijk die van de rationele, geïndividualiseerde zelfbeheersing, tekort. Wat hij als kenmerken van de post-moderniteit beschrijft (consumptiegedrag, neo-tribalisme, instabiele huwelijken, psycho-therapeutisch winkelen) kan evengoed of beter geduid worden als strategieën om zich aan te passen aan de eisen van de moderne samenleving. Het zijn manieren waarop de moderne mensen erin slagen hun passies te beheersen. Zo kunnen ze voldoen aan de eisen van een moderne maatschappij, waarin de staatscontrole zich meer en meer beperkt tot misdaadbesteding en aan internationale firma's uitbesteedde accountancy. Dat is modern, niet post modern.

Bestaat er dan helemaal geen post-moderniteit? Welzeker, en Bauman zelf laat ons ook wel zien waar. Post-modern zijn in West-Europa de intellectuelen. Zij maken niet langer, in dienst van de centrale politiek, uit wat goed en slecht is voor het volk. Het volk doet het zelf, als consument. Men luistert daarbij hoogstens nog naar experts, die kunnen helpen bij het oplossen van concrete problemen. Aan de intellectueel met zijn brede visie op een waardig leven, heeft de consument geen boodschap.

Nu zijn moderne ideaal van mondige burgers, die hun passies beheersen, is bereikt en hij overbodig lijkt geworden, raakt de intellectueel bevangen door ambivalentie. Hij is een vreemdeling geworden in een wereld die hij zelf heeft helpen scheppen. Soms meent hij dat de moderniteit is beëindigd, maar dat is niet zo. Het is slechts zijn rol daarin.

Maar toch: het is die ambivalentie die een nieuwe analyse van de moderniteit mogelijk maakt.

Op 4 mei j.l. publiceerde M.B. ter Borg een interview met Zygmunt Bauman in **Letter en Geest**.

Voor dit artikel is gebruik gemaakt van:

Legislators and Interpreters - On Modernity, Post-modernity and Intellectuals (1987); Modernity and the Holocaust (1989); Modernity and Ambivalence (1991); Intimations of Postmodernity (1992); Mortality, Immortality & Other Life Strategies (1992); Postmodern Ethics (1993); Life in Fragments, Essays in Postmodern Morality (1995). uitgegeven bij Blackwell, Polity en Routledge.